

SARKOFAG S PRIKAZOM PRELASKA IZRAELACA PREKO CRVENOGA MORA. Split, Arheološki muzej

U Istri je razvoj bazilikalnoga plana tekao nešto drukčije. U tome se kraju, kao i u S Italiji te u alpskim područjima, u lokalnoj graditeljskoj praksi razvio plan čije je ishodište u pretkonstantinskim kućnim oratorijima, poput salonitanskoga, s klupom za kler koja okružuje oltar, a odmaknuta je od ist. zida crkve. Baptisterij i druge prostorije nalaze se pred pročeljem građevine, u osi crkve. Primjeri su takvih tlorisa katedrale u Puli i starija katedrala (V. st.) u Poreču. Takve su osnove prevladavale i u drugim sjevernoitalijskim i alpskim područjima.

Krajem IV. st. započinje proces transformacije starokršč. groblja na kojima se čuvaju kosti ili relikvije mučenika. Stari se martiriji i memorije pretvaraju u ceterijalne bazilike, često vrlo velikih dimenzija. Po svojim su obilježjima gotovo identične s bazilikama unutar gradskih aglomeracija, što znači da se već posvuda gradi po standardnome bazilikalnom planu. U grobljanskoj graditeljskoj praksi postupalo se s vrlo velikim oprezom prema prethodnim građevinama, tako da su one djelomično uklopljene u nove tvorevine. Najstariji je primjerak bazilika na groblju u Kapljuču u Saloni, nastala u posljednjim desetljećima IV. st. Velike kršč. građevine, kakve su sve češće podizane krajem IV. i poč. V. st., ukrašavane su tipičnom dekoracijom s kršč. simbolima ili biljnim, odn. geometrijskim motivima. Na oblikovanje umj. ukusa najviše su utjecale radionice na Prokonesu (Marmara kraj Carigrada), iz kojih su se uvozili gotovi umjetnički proizvodi. U Saloni rade i mjesne radionice koje se vrlo dobro razlikuju od drugih, a njihovi proizvodi nisu vezani isključivo uz Salonu. Proizvodi uvezenih i lokalnih dekorativnih elemenata gotovo su tipski i bez znatnijih promjena tijekom dužega perioda. Premda se karakteristični križevi s okulusom u sredini spoja hasta izrađuju sve do nestanka antike iz naših krajeva, razvijaju se i novi tipovi križeva i drukčije ornamentike, koje svoj likovni izraz zasnivaju u prvome redu na plastičnoj, a ne grafičkoj osnovi. Privrženost tradiciji održava se i u drugim krajevima, a oslanjanje na utjecaje iz egejskoga područja još je zamjetnije nego u Z krajevima naše zemlje. Među nadgrobni spomenicima, nastavljajući starije tradicije, istaknuto mjesto zauzimaju sarkofazi. Najbrojnija je skupina izrađena u mjesnim radionicama, od kojih najvrniji potječu iz Salone, gdje se obrađuju kameni blokovi izvađeni u kamenolomima na Braču ili Segetu kraj Trogira. Ukrašeni su uglavnom jednostavnim natpisom, većinom bez tabule, što se slobodno razvija na prednjoj strani sanduka. Rjeđe se pojavljuje neki drugi motiv i tada je on poganskoga podrijetla, samo modificiran za kršč. upotrebu, odn. s novim značenjem (delfin koji guta polipa). Od uvezenih sarkofaga još se tijekom cijeloga IV. st. neprekidno pojavljuju sarkofazi izrađeni u rimskim radionicama, no njihov je uvoz ograničen samo na jadransku obalu. Od Konstantinova se doba napuštaju poganske teme (zadnji je primjerak u Dalmaciji sarkofag Hipolita i Fedre), a rabe isključivo motivi iz kršč. literarne tradicije. Najkompletniji su i najljepši, gotovo antologijski primjerci, sarkofazi s prikazom Dobroga pastira iz splitske katedrale iz teodozijanskoga doba te onaj s prikazom prelaska Izraelaca preko Crvenoga mora iz arkadijevskoga doba. Osim u Saloni, nekoliko je takvih sarkofaga pronađeno i u Poreču. U I se krajevima potkraj IV. st. razvijaju mozaičarske radionice koje ukrašavaju podove crkava, baptisterija i dr. U ikonografskome se pogledu ti mozaici oslanjaju na kršč. simboličke prikaze, bez kristoloških motiva. Sličnih su obilježja prikazi na mozaicima u Grčkoj i u drugim krajevima egejskoga područja. U Z se krajevima kulturne građevine također ukrašavaju mozaikom, i to

uglavnom jednostavnim geometrijsko-vegetabilnim kompozicijama koje se međusobno razlikuju po repertoaru motiva i kromatskome bogatstvu.

Kršćanstvo u doba Teodozija postaje državna religija. Provincijska se središta tada nastoje afirmirati gradnjom velebnih građevina koje po svojoj monumentalnosti, ukrasu i opremljenosti iskazuju dostojanstvo lokalnih crkava. Ta mjesta postaju središta okupljanja i društvenoga života, postupno obezvređujući stara (forum, bazilike, terme). U ustroju urbanoga prostora zapažaju se dva osnovna nastojanja. Glavna se kulturna mjesta smještaju na forum, odn. u njegovu neposrednu blizinu, podvrgavajući stare sadržaje novoj namjeni (Zadar, vjerojatno Narona), ili pak nastavljaju tradiciju najstarijih kulturnih prostora, građenih daleko od vreve svakodnevna života i očiju progonitelja, te stoga smještenih dalje od gradskih središta (Pula, Poreč, Salona). Novi se kulturni centri u gradskim aglomeracijama izvedu tijekom V. st. po standardnome bazilikalnom planu. Jedino se u Istri tijekom cijeloga V. st. zadržava tradicionalni tip, već prije spomenut. U to doba raste potreba za sporednim prostorijama. Tako se u baptisterijima, osim neophodnih piscina, grade katekumeneji, konsignatoriji, svlačionice, svečani ulazi i izlazi. U jadranskoj se regiji pojavljuju dvojne bazilike (*basilicae geminae*): dvije potpuno jednake ili slične građevine postavljaju se usporedno, često povezane zajedničkim nartekсом. U morfološkom je pogledu još uvijek očit utjecaj I krajeva Sredozemlja na cjelokupno crkv. graditeljstvo. Osim episkopalnih centara, u gradovima se pojavljuje i veći broj župnih crkava koje su po tipu slične, jedino imaju manji broj sporednih prostorija.

Na starokršč. se grobljima u V. st. podižu velike bazilike. Najistaknutiji su primjeri Manastirine i Marusinc u Saloni. Dok se bazilika na Manastirinama velikim dijelom oslanjala na starije građevine, od kojih je najvažnije čak i uklopila u svoj gabarit, bazilika na Marusincu je nešto drukčije zamišljena. Južna je bazilika podignuta po svim načelima gradnje takvih građevina, dok je sjeverna groblje bazilikalnoga oblika s otvorenim središnjim brodom; njihov su ist. dio tvorile starije memorije uključene u novu cjelinu. Bazilikalni sklop na Marusincu, povezan međusobno atrijem i dvorištem, nema usporednica u kršč. svijetu, ni po namjeni ni po rasporedu prostora.

Tijekom V. st. jača proces kristijanizacije ruralnih sredina, o čemu svjedoče crkve koje se katkada podižu na mjestu starijih građevina ili se pak grade na istim načelima kao i u gradovima, samo su manjih dimenzija i s manjim brojem sporednih prostorija. Te su crkve najčešće središta života u ruralnim naseljima, a služe i za svakodnevnu liturgiju te u sepulkralne svrhe.

Potkraj IV. i poč. V. st. nastaju prve redovničke zajednice, i to najprije pustinjačke u spiljama (ostaci u spilji kraj Marine i u Drakonjinoj pećini kraj Murvice na otoku Braču) te cenobitske (samostanske). U VI. je st. znatno jasniji razvitak cenobitskih zajednica s karakterističnim prostorijama za liturgiju i za gospodarske djelatnosti (Majsan, Klapavica, Stipanska, Rižinice). Najzanimljiviji je i najveći takav sklop istražen u Betiki (Z obala Istre); u njemu se nalazi crkva s trolisnim istočnim završetkom te mnogobrojni sporedni prostori. Podovi su bili prekriveni mozaikom.

Skulptura u V. st. nastavlja stariju tradiciju s jakim nastojanjem za odbacivanjem ljudske figure. Za ukrašavanje crkv. namještaja upotrebljavaju se jednostavni motivi u kojima prevladavaju simboli, potom cvjetni i geometrijski ukrasi. Takvo napuštanje figuralnih tema nije zabilježeno ni na Istoku ni na Zapadu; od kraja IV. st. nije registriran ni jedan portret, što